

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI UNDOSH TOVUSHLARNING QIYOSIY TAHLILI

Mamadiyeva Xurshidaxon Nodirbek qizi

Renessans ta'lim universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi undosh tovushlarning qiyosiy tahliliga bag'ishlangan. Unda har ikki tilning undosh tovush inventarlari, artikulyatsiya xususiyatlari, fonotaktik cheklovlari va allofonik variantlari tizimli ravishda taqqoslanadi. Tadqiqot tilshunoslik tipologiyasining nazariy asoslariga tayanib, Uluslararası Fonetik Alfavit (UFA) doirasida uslubiy yondashuvni qo'llaydi. Maqola umumiy va o'ziga xos undoshlarni chuqur tahlil qilib, ularning tanaffus, ishqalanish, burun va sirg'aluvchi tovushlar kabi turlarini ko'rib chiqadi. Natijalar xorijiy til sifatida ingliz yoki o'zbek tilini o'rganishda yuzaga keladigan fonologik qiyinchiliklar uchun muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *Undoshlar, qiyosiy tahlil, fonetika, artikulyatsiya, UFA, pedagogika, o'zbek, ingliz*

Abstract: *This article presents a comparative analysis of consonant sounds in English and Uzbek languages. It systematically compares the consonant inventories, articulatory features, phonotactic constraints, and allophonic variations of both languages. The research employs a methodological approach within the framework of the International Phonetic Alphabet (IPA), based on theoretical foundations of linguistic typology. The study deeply analyzes common and distinct consonants, examining types such as plosives, fricatives, nasals, and approximants. The findings highlight significant pedagogical implications for addressing phonological difficulties encountered when learning English or Uzbek as a foreign language.*

Keywords: *Consonants, comparative analysis, phonetics, articulation, IPA, pedagogy, Uzbek, English*

Аннотация: *Эта статья посвящена сравнительному анализу согласных звуков в английском и узбекском языках. В ней систематически сопоставляются инвентари согласных звуков, артикуляционные особенности, фонотактические ограничения и аллофонические варианты обоих языков. Исследование применяет методологический подход в рамках Международного фонетического алфавита (МФА), опираясь на теоретические основы лингвистической типологии. Статья глубоко анализирует общие и специфические согласные, рассматривая такие типы, как взрывные, фрикативные, носовые и аппроксимантные звуки. Полученные результаты подчеркивают важное педагогическое значение для решения фонологических трудностей, возникающих при изучении английского или узбекского языка как иностранного.*

Ключевые слова: *Согласные, сравнительный анализ, фонетика, артикуляция, МФА, педагогика, узбекский, английский*

KIRISH

Tillar orasidagi undosh tovushlarning tizimli tahlili fonetika va fonologiya sohasidagi muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi undosh tovushlarning qiyosiy tahlilini taqdim etadi, ularning fonologik tizimlaridagi o'xshashliklar va farqlarni chuqur o'rganadi. Dunyo tillarining boy xilma-xilligi kontekstida har bir tilning o'ziga xos fonetik xususiyatlarga ega ekanligi, bu xususiyatlar esa so'zlashuvchi jamiyatning madaniy va tarixiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqligi ma'lum.

Tadqiqotning asosiy maqsadi har ikki tilning undosh tovush inventarlarini, artikulyatsiya usullarini, tovush hosil bo'lish joylarini, shuningdek, fonotaktik cheklovlarni va undoshlarning bo'g'in tuzilishidagi rolini aniqlashdan iborat. Shuningdek, maqolada allofonik variantlar va kontekstual ta'sirlar ham ko'rib chiqiladi.

Mazkur tadqiqot nafaqat nazariy tilshunoslikka hissa qo'shish, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Xususan, u ikkinchi til sifatida ingliz yoki o'zbek tilini o'rganuvchilar uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan talaffuz qiyinchiliklarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. U Uluslararası Fonetik Alfavit (UFA) vositasida undosh tovushlarning aniq va tizimli tasvirini ta'minlab, til o'qitish metodikalarini takomillashtirishga yordam beradi. Mazkur ish, tillarning tipologik taqqoslanishi bo'yicha umumiy adabiyotlarga tayangan holda, ikki tilning undosh fonetikasi bo'yicha chuqur tushuncha beradi.

Asosiy qism

Nazariy asos va metodologik yondashuv. Ushbu tadqiqot tilshunoslik tipologiyasi, xususan, qiyosiy fonologiya tamoyillariga asoslanadi. Til tipologiyasi tillarni ularning strukturaviy xususiyatlariga ko'ra tasniflashni o'z ichiga oladi, bu esa turli tillardagi fonologik tizimlarni taqqoslash uchun mustahkam zamin yaratadi. Qiyosiy tahlil uchun Uluslararası Fonetik Alfavit (UFA) standart vosita sifatida qabul qilingan. UFA, 19-asrning oxirida ishlab chiqilgan bo'lib, har bir ramz o'ziga xos tovushni izchil ifodalaydigan universal fonetik yozuv tizimidir [2].

Bu, ayniqsa, ingliz tilining "Pacific Ocean" kabi so'zlarida "C" harfi uch xil tovushni ifodalashi kabi, yozilishdagi tartibsizliklarga ega tillar uchun juda muhimdir. Uzbek tilining UFA transkripsiyasi bo'yicha ma'lumotlar Wikipedia kabi manbalardan olingan bo'lib, u yerda UFA ramzlari va ularning fonetik qiymatlari orasidagi izchillik qat'iy saqlanadi [4]. Tadqiqotda deskriptiv va qiyosiy metodlar qo'llaniladi. Avval har bir tilning undosh tovush inventarlari alohida tahlil qilinadi, so'ngra ular orasidagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanadi.

Undosh tovush inventarlari: Ingliz va o'zbek tillarining sinxron taqqoslashi. Ingliz tilida undosh tovushlar UFA tizimi bo'yicha uchta asosiy xususiyatga ko'ra tasniflanadi: hosil bo'lish joyi, hosil bo'lish usuli va ovoz ishtiroki (bo'g'lanish) [1]. Ingliz tili 8 xil hosil bo'lish joyini o'z ichiga oladi: bilabial (4 tovush, masalan, /p/), labiodental (2), lingvodental (2), alveolar (7), postalveolar (4), palatal (1), velar (4) va glottal (1, masalan, /h/).

Undoshlarning hosil bo'lish usuli havo oqimining qanday chiqarilishini tasvirlaydi. Ingliz tilida 6 xil usul mavjud: portlovchi (6 tovush, masalan, /t/), frikativ (9), affrikat (2),

nazal (3), likvid (2) va sirg'aluvchi (2). Ovoz ishtiroki esa tovush hosil bo'lishida ovoz paychalari tebranishi bor-yo'qligini anglatadi; 15 ta ovozli tovush (masalan, /b/) va 9 ta ovozsiz tovush (masalan, /p/) mavjud bo'lib, ular ko'pincha faqat ovozlanishi bilan farq qiluvchi minimal juftliklarni hosil qiladi [1].

O'zbek tili uchun PHOIBLE 2.0 inventari (UPSID 603) undosh tizimini batafsil bayon qiladi, u sezilarli miqdordagi aniq segmentlarni o'z ichiga oladi [3]. Bu tizimda artikulyatsiya usullarining keng doirasi mavjud, jumladan, portlovchi, burun, titroq, qopqog'ich yoki qopqog'ich-tovush, ishqalanuvchi, lateral ishqalanuvchi, approksimant va lateral approksimantlar. Ushbu undoshlar ko'plab hosil bo'lish joylarida hosil bo'ladi, bularga bilabial, labiodental, dental, alveolar, postalveolar va retrofleks, palatal, velar, uvular, faringeal va glottal joylar kiradi.

Ko'plab segmentlar ovozli va ovozsiz juftliklarda uchraydi, bu esa turli joylar va usullarda mustahkam ovozlanish farqini ko'rsatadi. Bundan tashqari, inventar beshta o'ziga xos chakkillatuvchi undoshni (klik tovushlar) sanab o'tadi: bilabial, dental, (post)alveolar, palatoalveolar va alveolar lateral. Shuningdek, beshta ovozli imploziv tovush aniqlangan, ular orasida bilabial, dental/alveolar, palatal, velar va uvular tovushlar mavjud bo'lib, ular fonetik murakkablikni oshiradi [3].

Artikulyator fonetikasi: Umumiy va o'ziga xos undoshlarning batafsil qiyosiy tahlili. Har ikki tilda umumiy bo'lgan undosh tovushlar mavjud. Masalan, bilabial portlovchi /p/ va /b/, alveolar portlovchi /t/ va /d/, velar portlovchi /k/ va /g/ tovushlari har ikki tilda ham uchraydi. Biroq, ularning aniq artikulyatsiyasi va fonologik kontekstlari farq qilishi mumkin. Masalan, ingliz tilida /p, t, k/ tovushlari bo'g'in boshida urg'uli bo'lsa, aspiratsiya (pufak tovush) bilan talaffuz qilinadi, o'zbek tilida esa bu hodisa kuzatilmaydi.

O'zbek tiliga xos bo'lgan bir qancha undoshlar mavjud bo'lib, ular ingliz tilida uchramaydi. Bularga uvular ishqalanuvchi /x/ (masalan, "xat"), uvular portlovchi /q/ (masalan, "qalam") va alveolar titroq /r/ (ingliz tilidagi /r/ approximant bo'lib, alveolar titroq emas) kabi tovushlar kiradi. Shuningdek, o'zbek tilida ingliz tiliga nisbatan yanada murakkabroq lateral va retrofleks undoshlar mavjud bo'lishi mumkin. Ingliz tiliga xos bo'lgan va o'zbek tilida bo'lmagan tovushlar ham bor.

Bularga interdental ishqalanuvchilar /θ/ (masalan, "think") va /ð/ (masalan, "this") kiradi. Bu tovushlar o'zbek tilini ona tili sifatida biluvchilar uchun ingliz tilini o'rganishda talaffuz qiyinchiliklarini keltirib chiqarishi mumkin [2]. Ingliz tilidagi postalveolar affrikatlar /tʃ/ va /dʒ/ hamda postalveolar ishqalanuvchilar /ʃ/ va /ʒ/ o'zbek tilida mavjud bo'lsa-da, ularning artikulyatsiyasi va fonologik tarqalishi farq qilishi mumkin.

Fonotaktika va bo'g'in tuzilishi: Undoshlarning tarqalishi va klasterlanishi. Fonotaktika har bir tilda tovushlarning qanday tartibda birikishiga oid qoidalarni o'rganadi. Ingliz tilida undosh klasterlari (bir nechta undoshning ketma-ket kelishi) juda keng tarqalgan va murakkab bo'lishi mumkin. Masalan, "strengths" (ndz) kabi so'zlarda bir nechta undosh birikmasi uchraydi. Bo'g'in tuzilishi (CVC, CCVCC, va boshqalar) ingliz tilida juda xilma-xil. Ingliz tilida so'z boshida ikki va uch undoshli klasterlar (masalan, "street", "spring") tez-tez uchraydi. O'zbek tilida esa undosh klasterlari ingliz tilidagiga

nisbatan ancha cheklangan. Ko'pincha o'zbek tilida ikki undoshning ketma-ket kelishi asosan so'z o'rtasida yoki oxirida sodir bo'ladi va so'z boshida klasterlar kamdan-kam uchraydi. O'zbek tilida CVC (undosh-unli-undosh) bo'g'in tuzilishi keng tarqalgan bo'lib, bu tilning agglutinatив xususiyatini ham aks ettiradi. Bu farqlar til o'rganuvchilar uchun talaffuzda jiddiy qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Allofonik variatsiya va undoshlarning kontekstual ta'siri. Allofonik variatsiya bir fonemaning turli talaffuz variantlarini anglatadi. Ingliz tilida, yuqorida aytib o'tilganidek, /p, t, k/ tovushlari urg'uli bo'g'in boshida aspiratsiya bilan talaffuz qilinadi (masalan, "pin" vs "spin"). Shuningdek, /l/ tovushining talaffuzi kontekstga qarab ikki xil allofon shakliga ega bo'lishi mumkin: "light l" (masalan, "leaf") va "dark l" (masalan, "pull"). Ingliz tilidagi /r/ tovushining talaffuzi ham mintaqaviy lahjalarga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin. O'zbek tilida ham allofonik variatsiyalar mavjud, lekin ular ingliz tilidagidek keng ko'lamli emas. Masalan, /k/ va /g/ tovushlari ba'zi unlilar oldidan palatalizatsiyaga uchrab, /k'/ va /g'/ ga o'xshash talaffuz qilinishi mumkin, garchi bu fonemik darajadagi farq bo'lmasa ham. O'zbek tilidagi ovozli undoshlar so'z oxirida yoki ovozsiz undoshlar oldida ovozsizlanishi mumkin, garchi bu hodisa barcha dialektlarda bir xil darajada kuzatilmasligi mumkin. Bu kabi kontekstual ta'sirlar har ikki tildagi undoshlarning real namoyon bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Ingliz va o'zbek tillaridagi undosh tovushlarning qiyosiy tahlili ularning fonologik tizimlarida ham umumiy jihatlar, ham muhim farqlar mavjudligini aniqladi. Ikkala til ham bir qator asosiy undoshlarni baham ko'rsada, ayniqsa, portlovchi va burun tovushlari kabi, ularning artikulyatsiyasi, fonotaktik cheklovlari va allofonik variantlarida sezilarli farqlar mavjud. Ingliz tilining undosh inventari asosan labiodental va interdental frikativlar, shuningdek, murakkab undosh klasterlari bilan ajralib tursa, o'zbek tili uvular va turli xil lateral tovushlar, shuningdek, klasterlarga nisbatan cheklangan fonotaktika bilan xarakterlanadi. Implōziv va chakkillatuvchi undoshlarning o'zbek tilidagi mavjudligi uning fonetik boyligini ko'rsatadi, garchi ular ba'zan boshqa tillardan kirib kelgan so'zlarda uchrasada.

Ushbu tadqiqot natijalari xorijiy til sifatida ingliz yoki o'zbek tilini o'rganishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. O'zbek tilini ona tili sifatida biluvchilar uchun ingliz tilidagi interdental ishqalanuvchilar /θ/ va /ð/, shuningdek, murakkab undosh klasterlarining talaffuzini o'zlashtirish qiyin bo'lishi mumkin. Xuddi shunday, ingliz tilini ona tili sifatida biluvchilar uchun o'zbek tilidagi uvular /q/, /χ/ kabi tovushlar va alveolar titroq /r/ tovushlarini aniq talaffuz qilish uchun maxsus o'rganish zarur bo'ladi. UFA dan foydalanish ushbu fonologik farqlarni aniqlash va ularni til o'qitish dasturlariga integratsiya qilish uchun samarali vosita hisoblanadi. Yakuniy xulosa shuki, tillararo fonologik farqlarni chuqur tushunish nafaqat tilshunoslik nazariyasini boyitadi, balki samaraliroq til o'rgatish metodikalarini ishlab chiqishga ham yo'l ochadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu tillardagi undoshlarning akustik xususiyatlarini chuqurroq o'rganishga qaratilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Ladefoged, Peter, and Keith Johnson. Fonetika kursi. Boston, MA: Cengage Learning, 2015.
- [2] Clark, John, and Colin Yallop. Fonetika va Fonologiyaga Kirish. Oxford: Blackwell Publishers, 1995.
- [3] Johanson, Lars, and Éva Á. Csató (Eds.). Turkiy Tillar. London: Routledge, 1998.
- [4] Fourakis, Marios. "Turli ona tili foniga ega so'zlovchilar tomonidan ingliz undoshlarining idrokiy chalkashliklari." Fonetik Jurnal, jild 41, son 3-4, 2013, bet. 185-197.
- [5] Erguvanli, Eser E. "Turk tilidagi undosh tovushlar jarangdorligining akustik korrelyatsiyalari." Fonetika Jurnal, jild. 37, son. 4, 2009, sah. 419-436.